

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

Уређивачки одбор:

*др Ирена Грицкај, др Милка Ивић, др Павле Ивић, др Радослав Кайичић, Блаже
Конески, др Тине Лојар, др Александар Младеновић, др Асим Пецо,
др Миљар Пешикан, др Живојин Сијанојчић*

Главни уредник

МИЛКА ИВИЋ

XXXIII књ.

БЕОГРАД

1977

РЕЧЕНИЦЕ СА УОПШТЕНО-ЛИЧНИМ ЗНАЧЕЊЕМ
У РУСКОМ ЈЕЗИКУ
У ПОРЕЂЕЊУ СА СРПСКОХРВАТСКИМ

1

1.1. У руској граматичкој литератури као посебан тип једночланих реченица (*относительные предложения*) издвајају се уопштено-личне реченице (*обобщенно-личные предложения*). Према Академијиној *Грамајици руској језика* (у редакцији В. В. Виноградова и Ј. С. Истрине) уопштено-личне реченице се дефинишу као реченице чији је „главни члан изражен глаголом у облику другог лица једнине (ређе у другим личним облицима) садашњег и будућег времена и у којима се радња означена глаголом подједнако односи или се може односити на свако, било које лице.“¹

Бесубјектне реченице са глаголом у другом лицу једнине означене су као *најтипичнији облик* уопштено-личних реченица: „У девушек сон утренний тонок; *Чуть дверь скрипнешь, чуть шейнешь*: Все слышат...“ (Гриб.). Реченице са императивом у предикату су у *широкој употреби* у овом значењу: „*Пей, да дело разумей.*“ Поред ових двају облика, главни члан разматраних реченица *може бити* глагол у другом лицу множине („релативно ретко“), у првом лицу множине („ретко“) и у трећем лицу множине.²

1.2. Прво питање које се може поставити у вези са руским „уопштено-личним реченицама“ је следеће: Да ли су „уопштено-личне реченице“ једночлане реченице, тј. реченице које имају само један главни члан (предикат)? Ми сматрамо да ове реченице по својој граматичкој природи нису једночлане (осим оних у којима је у предикату глагол

¹ *Грамајика русског језика*, Москва, Издање Академије Наук СССР, 1960, т. 2, ч. 2, стр. 7—8.

² *Грамајика русског језика*, стр. 8—12.

у трећем лицу плурала, а о њима посебно — т. 1.4.). Најбољи доказ за ову нашу тврдњу даје сама Академијина *Грамајшика*, по којој „уопштено-личне реченице“ свих наведених структурних схема *моју имаји* субјекат изражен личној заменицом. Ако је у предикату глагол у другом лицу једине садашњег или будућег времена или заповедног начина, субјекат је лична заменица другог лица једине; ако је у предикату глагол у другом лицу множине, субјекат је лична заменица другог лица множине; ако је у предикату глагол у првом лицу множине, субјекат је лична заменица првога лица множине. Другим речима, у свим овим реченицама субјекат је *мојућ* и *конјугендан* је са предикатом, као и код свих других личних реченица. То што је субјекат у оваквим реченицама ређи није разлог да их сврставамо у једночлане реченице.

Навешћемо само један пример употребе „уопштено-личних реченица“ са субјектом (у Академијиној *Грамајшици* наведен је цео низ): „Говорил он так, что даже, не видя его лица, *вы*, по одному звуку его голоса, *чувствовали*, что он улыбается!“³

Новија Академијина *Грамајшика савременој руској књижевној језика* (у редакцији Н. Ј. Шведове) изоставља, и с правом, тзв. „неодређено-личне реченице“ из групе једночланих реченица и разматра их у одељку двочланих реченица (*двусосильные предложения*) као непотпуну реализацију структурне схеме $N_1 - Vf$ (субјекат — номинатив имена, предикат — лични глаголски облик), заједно са реченицама типа *Читашь. Читай!* (са изостављеним субјектом). Кад је вршилац радње схваћен уопштено, истиче Н. Ј. Шведова, аутор одељка, непотпуна реализација синтаксичког индикатива дате схеме је нормална (*На всех не угодишь*), али се не искључује ни потпуна схема са истим значењем (*Охотно мы дарим, что нам не надобно самим*).⁴

1.3. Друго питање кад је реч о руским „уопштено-личним реченицама“ јесте следеће: да ли су ове реченице формално-граматички посебан тип реченица у погледу граматичког лица (према личним, безличним и неодређено-личним)? И на ово питање, чини нам се, можемо одговорити негативно. Док личне, безличне и неодређено-личне реченице представљају посебне типове реченица према граматичком лицу са формално-граматичким ознакама за које се везује одређена семантика, тзв. „уопштено-личне реченице“ немају свој формално-граматички тип рече-

³ И. С. Тургенев, *Собрание сочинений в шести томах*, Москва, „Правда“, 1968, т. 4, стр. 372.

⁴ *Грамајшика савременог руског литературског језика*, Москва, „Наука“, 1970, стр. 551.

ница. Да ово ближе објаснимо. Личне реченице имају граматички субјекат и предикат са *личним* глаголским обликом, безличне имају предикат у *безличном* глаголском облику (треће лице једнине, са обележјем средњег рода тамо где се разликује род), а неодређено-личне — предикат у *неодређено-личном* глаголском облику (треће лице множине). „Уопштено-личне реченице“, међутим, немају *своју* формално-граматичку структурну схему, него се други типови реченица (личне, безличне, неодређено-личне, инфинитивне) употребљавају за изражавање уопштено-личног значења. Пошто не постоји слагање између граматичке структуре ових реченица и њиховог значења, у даљем излагању употребљаваћемо термин *реченице са уопштено-личним значењем*.

Овде бисмо били дужни учинити две напомене.

Прва. У руском језику посебна врста *личних* реченица (са глаголом у другом лицу једнине у предикату) све више се специјализује за изражавање уопштено-личног значења.

Друга. Питање је да ли се уопштавање врши на нивоу предиката (уопштавање глагола у другом лицу једнине) или на нивоу субјекта (уопштавање личне заменице другог лица једнине). Ми сматрамо да се уопштавање врши на нивоу личне заменице, без обзира што лична заменица није обавезни члан ових реченица (она може, и најчешће је тако, да изостане). Доказ за ово је и употреба личне заменице у разним надежним облицима са уопштено-личним значењем у контексту „уопштено-личних реченица“ (упореди пример у т. 3.7.: . . . *заспанный слуга и напѣиваеѣи на шебя сюрѣук* . . .).

1.4. Видели смо да старија Академијина *Грамаѣика* у уопштено-личне реченице сврстава и реченице са предикатом у облику трећег лица множине садашњег времена. И једино за ове реченице се тврди да не могу имати субјекат-заменицу са уопштено-личним значењем.⁵ Реченице овога типа су, у ствари, неодређено-личне по својој граматичкој природи. Могуће је, међутим, да неодређено-лична реченица по форми изражава различита уопштено-лична значења: *О ѣом не ѣужай, чѣо долѣо служай. Пашню ѣашуѣи, ѣак рукама не машуѣи*.

Разматрајући српскохрватске неодређено-личне реченице Н. И. Сокаљ тврди да су реченице типа *Понекад ме ѣуку, а ја заѣворим очи* — неодређено-личне, а типа *Боље је да на ѣе вичу, неѣо да ѣе жале* — уопштено-личне.⁶ Ми се у принципу не слажемо са овим гледиштем.

⁵ *Грамаѣика руского языка*, стр. 12.

⁶ Н. И. Сокаљ, *Неопределенно-личные предложения в современном сербохорватском языке*, Ученые записки ЛГУ, Ленинград, 1962, т. 316, Серия филологических наук, вып. 64, стр. 54.

И једна и друга наведена реченица су неодређено-личне, и по својој граматичкој природи, и по значењу. Вршилац радње у другој реченици је „потенцијално могућ“ не зато што је то уопштено-лична реченица, него зато што има посебну модалну боју, док је прва реченица у чистом индикативу. Могуће је, видели смо, да формално неодређено-лична реченица добије значење уопштено-личне реченице.

1.5. Уопштено-лично значење може имати реченица као целина и реченички део. Другим речима, уопштено-личан може бити субјекат, вршилац радње изражене глаголом у предикату, и објекат, на који прелази глаголска радња. (У овом другом случају глагол није у функцији изражавања уопштеног лица). Навешћемо један пример из Селимовићеве *Тврђаве* и њеног руског превода:

Не вјерујем да *ми* је унапријед записан пут којим ћу проћи, јер не вјерујем у неки нарочити ред овога свијета. (94) — Я не верю, что *йушь человека* предопределен, ибо не верю, что в мире существует какой-то твердый порядок. (104).⁷

У оригиналу уопштено-лично значење изражено је дативом личне заменице првога лица, а у преводу посесивним генитивом именице *человек*. (О односу различитих граматичких конструкција за изражавање уопштеног агенса у руском и српскохрватском биће речи касније).

Навешћемо и примере из *Речника Пушкиновој језика*: „быть предметом клеветы — унижает нас в собственном мнении“; „побежденная трудность всегда приносит нам удовольствие“.⁸

2

2.0. Реченице са уопштено-личним значењем, за разлику од неодређено-личних реченица, означавају глаголску радњу која је појединачна, али се транспонује на општељудски и општевременски план, тако да се може односити на човека уопште и на свако лице. И. Сте-

⁷ Меша Селимовић, *Тврђава*, Сарајево, „Свјетлост“, 1974; Меша Селимовић, *Крейостъ*, превод О. Кутасовой, Москва, „Прогресс“, 1974. Пагинацију из ових издања дајемо у загради после примера. Сва подвучена места у оригиналима и преводима су наша. Преводи нам служе као илустрација за значење и употребу реченица са уопштено-личним значењем. Нисмо улазили у оцену других елемената превода, мада бисмо и у том погледу могли учинити неке напомене.

⁸ *Словарь языка Пушкина*, Москва, Государственное издательство иностранных и национальных словарей, 1957, т. 2, стр. 647.

вовић ове реченице и назива *реченицама са уопшћеним субјектом свакога лица*, истичући да се појединачно могу применити за свако лице.⁹

У руском језику уопштено-лично значење најчешће се везује за друго лице једнине. М. Ивић сматра да у руском језику „употреба другог лица једнине [за означавање уопштеног агенса] већ излази из оквира уско стилистичког“, за разлику од српскохрватског језика, у коме се овај тип реченица везује за „специфични, експресивни ниво изражавања.“¹⁰

Размотримо руске личне реченице другог лица једнине, као граматизирани облик изражавања уопштено-личног значења, и упоредити их са конструкцијама у српскохрватском језику које имају уопштено-лично значење. Циљ нашег истраживања је утврђивање разлика и сличности између двају језика у погледу продуктивности и ширине значења појединих граматичких конструкција са значењем уопштеног агенса. Применићемо метод упоређивања реченица са уопштено-личним значењем у оригиналу и преводу. У овом одељку примере смо узели из романа *Терђава* М. Селимовића, а у следећем — из неколико руских књижевних дела и њихових српскохрватских превода.

2.1. И у српскохрватском језику имамо реченице са глаголским предикатом у облику другог лица једнине презента са уопштено-личним значењем, „али су оне ограничене на говорни језик, поглавито на стил народног стваралаштва . . . и значе експресивно и живо приказивање.“¹¹ И. Стевовић наводи, између осталих, и овакве примере: *Идеи, а сви у тебе легају. Учиш ја, он се љути! Мучиш се и паћиш, а други ужива од твоје пада.*¹²

Реченице са уопштеним агенсом овога типа могу имати, у зависности од контекста, различиту конкретну семантику. Рецимо, реченица *Ти ја учиш, а он се љути* може значити: а) уопштавање првог лица једнине — *ја ја учим, а он се љути*, али је овде *ја* уопштено у *човек*, и то *човек који исправно реагује, разборит човек*; б) уопштавање другог лица једнине, кад говорник изводи закључак из односа сабеседника према лицу о коме је реч; овде се поклапа стварни и формални вршилац радње, али се стварно друго лице уопштава до плана *човек који разбо-*

⁹ Игрутин Стевовић, *Безлично предикативно име — у безличним реченицама номиналног типа*, Анали Филолошког факултета, Београд, 1974, књ. XI, стр. 337.

¹⁰ Милка Ивић, *Категорија „Man-Sätze“ у словенским језицима*, Годишњак Филозофског факултета, Нови Сад, 1962—1963, књ. VII, стр. 96.

¹¹ И. Стевовић, *op. cit.*

¹² *Op. cit.*

ришио реајује; в) уопштавање трећег лица једине (*њеџа учи неко треће лице*), с тим што се, посредством граматички другог лица, говорник уживљава у положај трећег лица и непосредно му се обраћа. Иста реченица може да значи уопштавање првог, другог или трећег лица *множине*. Асоцијативна семантика још је шира: *кад ђа ко било разборши учи, он се љуши*, и: *не вреди да ђа човек учи, јер се он љуши*, итд.

Зато као први српскохрватски еквивалент руским реченицама са уопштено-личним значењем структурне схеме [*Ты*] Vf_{3sg} биле би реченице исте структурне схеме и истог, уопштено-личног значења:

Искуство ме научило да оно што *се* не може објаснити самоме себи, *џреба* говорити другоме. Себе *можеш* обманути неким дијелом слике који се наметне . . . Другоме је неопходна тачна ријеч, зато је и *џражиш*, *осјећаш* да је негдје у *џеби*, и *ловиш* је, њу или њену сјенку, *џрејознајеш* је на туђем лицу . . . (22) — Опыт научил меня: то, что не *можеш* обяснить себе, *џопробуй* обяснить другому. Себя *можно* ввести в заблуждение частью картины, которая неожиданно выходит на первый план . . . Когда *рассказываешь* другому, нужны точные слова, их и *џодбираешь*, *чувствуешь*, что они где-то в тебе, *џонишься* за ними, за их тенью и вдруг *увидишь* их на лице собеседника . . . (13).

У горњим примерима могу се запазити и неке друге специфичности. Прво. Глагол *моћи* (*мочь*) у другом лицу једине презента са

уопштено-личним значењем има у српскохрватском и руском језику различита синонимна граматичка средства: у српскохрватском му је синониман облик трећег лица једине истог глагола са „рефлексивном“ морфемом *се*, а у руском — безлични предикативни прилог *можно*. Дакле: *можеш* — *може се* према: *можеш* — *можно*.

Друго. Облик *можеш* у реченици *Себе можеш обманути* . . . не може се заменити обликом трећег лица са морфемом *се* због инкомпатибилности такве конструкције са пуним обликом рефлексивне заменице у акузативу (*себе*). У руском језику замена *себя можеш* са *себя можно* је обична, с тим што је прво средство експресивније.

2.2. Српскохрватска безлична реченица са глаголом у трећем лицу једине и морфемом *се* (по М. Стевановићу „безлична конструкција“) може имати уопштено-лично значење „свакога лица“:

Волио би да овдје нађе пријатеља. Не присталицу, не следбеника, има их, већ првог пријатеља, с којим *се* друкчије *разговара*, и

друкчије *ћути*, него с осталим људима, ма колико нам били драги. (120) — Ему хотелось бы и здесь обзавестись другом. Не сторонником и последователем — такие у него есть, а настоящим другом, с которым и *говоришь* иначе, и *молчишь* иначе, чем с прочими людьми, как бы дороги они тебе ни были. (135)

2.3. Тзв. *медно-пасивна реченица* може преносити уопштено-лично значење:

Нисам знао, намирисао сам, унутрашњим чулом осјетио, оно што *се* не може извана *видјети*. (201) — Знать я не мог, верно, учуял, внутреннее чутье мне подсказало то, чего глазами не *увидишь*. (236)

У нашем примеру медно-пасивна конструкција са „рефлексивном“ морфемом *се* има модалну боју потенцијала. Без модалности, њена меднопасивност дошла би јасније до изражаја (*оно што се не види*).

2.4. Безлична реченица са глаголом *вредети* (*вриједјети*) у безличном облику (треће лице сингулара) и допуном у инфинитиву може изражавати значење руских „неодређено-личних реченица“:

Вриједи све учиниши за такву љубав и за своју срећу, шаптала је можда полудјела жена која се грчевито хватала за живот који сахне. (98) — За такую любовь, за такое счастье *чего не сделаешь*, шептала, верно, обезумевшая женщина, судорожно цеплявшаяся за ускользящую жизнь. (108)

И у овом српскохрватском примеру присутна је посебна модална боја квалификативног типа.

2.5. За ознаку уопштеог појединца у српскохрватском језику често се употребљавају личне реченице са посебном субјекатском речју *човек*. Иако се у руском језику именица *человек* употребљава са уопштемним или неодређеним значењем — „некое или всякое, любое лицо“,¹³ не би се могло рећи да је овај тип реченица са уопштеним агенсом карактеристичан за савремени руски језик. То се види и по томе што преводилац такве српскохрватске конструкције преводи конструкцијама са глаголом у другом лицу једине.

У *Тврђави* налазимо следеће примере са уопштеним субјектом *човек*:

¹³ *Словарь современного русского литературного языка*, Москва—Ленинград, 1965, т. 17, стлб. 826.

- (а) *Мора човек ујасити у невољу кад се дружи с таквим несрећама као што је Махмуд . . . (90) — Неминуемо њојгаеш в беду, если водшишь дружбу с такой горемыкой, как Махмуд . . . (98)*

Овде је уопштено прво лице једине, што се види из контекста (*морам ујасити у невољу, кад се дружим . . .*).

- (б) Није поштено говорити оно што *човек* не зна, рекао сам. А како могу знати, како ико може знати? Толико је невјероватно, да би *човек* помислио како му се причинило, чак кад би и видио штогод што се не гледа. (96) — Нехорошо говорить то, чего сам не знаешъ, — сказал я. — А что можно знать и кто может знать? Все это так невероятно, что, если даже и увидишь что-нибудь непотребное, решишь — примерещилось, и только. (106)

Говорник неће директно да каже: није поштено да ти *јоворим*, оно што не знам, већ такву констатацију, мада је она конкретно везана за прво лице, за говорника, уопштава до „врховног мерила“ — човека, чиме и сама мисао добија јачу снагу. Двострука природа реченице са уопштеним агенсом види се из друге реченице овог одломка: *А како моју знайти* (агенс је сам говорник), *како ико може знайти* (агенс је уопштен: било који човек). Та двострукост се наставља у трећој реченици (*да бих њомислио — да би било ко на мом месџу њомислио*).

2.6. И личне реченице са заменичким субјектом првог лица множине у српскохрватском језику се употрбљавају са уопштено-личним значењем:

- Страх је ружан, кад га *видимо* код другог. (242) — Страх отвратителен, кога *видишь* его со стороны. (287)

Уопштавање помоћу првога лица множине врши се онда када се нема у виду нека појединачна, индивидуализована радња која се жели подићи на општи план, него радња која је резултат дуже људске праксе:

- Нисам ни сањао да ће ми Рамиз бити ишта више од неког другог човјека о кога се у животу очешем, кога запазим и затурим, био је и нема га, као пријатељ кога *смо* радо *сусрећали* а онда *се* мирно *разишли*, као жена коју *смо* *вољели* а онда јој и име *заборавили*. (251) — Я и не представлял себе, что Рамиз станет для меня больше, чем просто человек, с которым однажды столкнула жизнь — кинул взгляд и тут же забыл, был и нет его, — больше, чем прия-

тель, с котормь охотно *встречаешься* и легко *расходишься*, больше, чем женщина, которую *любишь*, а потом с трудом *приими-наешь* ее имя. (298)

У наведеном примеру имамо на почетку уопштавање помоћу првога лица јединине („о кога *се* у животу *очешем*, кога *зайазим* и *зайшурим*“), а затим помоћу првога лица множине.

2.7. Већ смо у претходној тачки видели да се за означавање уопштеног вршиоца радње у српскохрватском језику употребљавају и личне реченице са заменичким субјектом првога лица. Навешћемо још неке примере:

Тако сам и сам себи сложио разложну причу, која се догле увијек губила у комешању одвојених дијелова, у магли зебње, у неком збивању ван времена, можда и изван неког одређеног смисла, као тежак сан који *не могу* ни да *прихваћим* ни да *одбацам*. (22) — Тогда только и для меня самого это сложилось в связный рассказ, потому что до сих пор я блуждал в чаще разрозненных фактов, тонул в тумане страха, будто все происходило за пределами определенного времени и определенного смысла, как ночной кошмар, в который *не можешь поверить*, но и *отбросить* не в силах. (13) Какав је ово живот, какав свијет, у којем *чиним* зло, и кад *мислим* најбоље! А *чиним* зло и кад ништа не *чиним*, остављајући и зло и добро на миру. *Чиним* зло и кад *јоворим*, јер не *кажем* оно што би требало. *Чиним* зло и кад *ћућим*, јер *живим* као да ме и нема. *Чиним* зло зато што *живим*, јер не *знам* како да *живим*. (214) — Что за жизнь, что за мир, в котором *делаешь* зло, желая сделать добро! А ведь *делаешь* зло и тогда, когда *бездействуешь*, оставляя в стороне добро и зло. *Творишь* зло, когда *јоворишь* — так как *јоворишь* не то, чего от тебя ждут. *Творишь* зло, когда *молчишь* — потому что *живешь*, словно и не *живешь*. Злом оборачивается вся *шволя* жизнь, потому что не *знаешь*, как жить. (252)

У погледу лица ове реченице имају двоструку природу. С једне стране, оне имају лично значење првога лица, односе се на самог говорника у конкретним околностима које цео исказ довољно индивидуализују. С друге стране, међутим, реченице имају и уопштено-лично значење јер уопштавају радње које се односе на самог говорника, уопштавају његово лично искуство. Руски преводацац је и у оваквим случајевима употребио реченице са глаголским предикатима у облику другог лица јединине.

2.8. Анализираћемо још један пример из Селимовићеве *Тврђаве*. Никад човек не може *ујројасити* живот као кад жели *да га јојрави*, а не зна ни зашто ни како *да га јојрави*, нити знам је ли то поправљање или кварење, поготову ако *изгубим* свој мир. (50). — Лучший способ *исјорити* себе жизнь — *заняти* ее устројством, не имея представления ни о том, как за это *взяти* ее для чего, ни о том, станет ли она от этого лучше или хуже, особенно когда *тиши* покоя. (49)

Пример је интересантан за анализу из више разлога. Прво, у њему у истој сложеној реченици имамо паралелну употребу двају синтаксичких средстава за изражавање уопштеног агенса: глагола у трећем лицу једнине са субјектом *човек* и глагола у првом лицу једнине са изостављеним субјектом *ја*. Такву паралелну употребу имали смо и у неким претходним примерима. Овде говорник узима субјекатску реч *човек* да означи радњу која је у већем степену уопштена и резултат је опште људске праксе, а прелази на прво лице кад жели да изрази и своје индивидуално учешће у радњи, која је тиме у мањем степену уопштена.

Друго, примећујемо да је руски преводилац употребио *инфинитивну реченицу* као еквивалент српскохрватској реченици са субјектом *човек*. Инфинитивне реченице се у руском језику чешће него у српскохрватском употребљавају за означавање радње која се може, или мора, или жели вршити. Поред тога, инфинитиву у српскохрватском језику и овде конкурише конструкција *да + њрезити* у тзв. медио-пасивној реченици (на пример: Најбољи начин *да се ујројасити животи* . . .). Инфинитивне реченице са уопштено-личним значењем много су продуктивније у руском, него у српскохрватском језику.

2.9. Као што смо видели (у тачкама 2.1.—2.7.), једна преводна конструкција дата је као еквивалент за различите српскохрватске конструкције. То што преводилац различите српскохрватске реченице преводи личном реченицом са глаголом у другом лицу једнине двоструко је значајно: (1) то говори о продуктивности и ширини значења дате руске конструкције за изражавање уопштеног агенса; (2) указује на различите српскохрватске конструкције које су обичније за изражавање уопштено-личног значења.

Као резултат поређења оригинала и превода добили смо следећи однос:

С р с к о х р в а т с к и	Р у с к и
1 ⁰ лична реченица са предикатом у другом лицу једнине	} лична реченица са предикатом у другом лицу једнине
2 ⁰ безлична реченица са морфемом <i>се</i> („безлична конструкција“)	
3 ⁰ „медио-пасивна реченица“ са морфемом <i>се</i>	
4 ⁰ безлична реченица са личним глаголом у безл. употреби и допуном у инфинитиву	
5 ⁰ лична реченица са субјектом <i>човек (човјек)</i>	
6 ⁰ лична реченица са предикатом у првом лицу множине	
7 ⁰ лична реченица са предикатом у првом лицу једнине	

3

3.0. Закључили смо да су у руском језику реченице са глаголом у другом лицу једнине најпродуктивнија синтаксичка категорија за изражавање уопштеног агенса. У српскохрватском језику, и то смо закључили, реченице са различитом формалном структуром могу имати уопштено-лично значење.

У руском језику реченице са предикатом у другом лицу једнине употребљавају се и онда када се уопштава радња коју врши сам говорник. Примери типа *С тобой серьезно разговариваешь, а ты — как баллаболка*, истиче М. Ивић, никада се не јављају у српскохрватском.¹⁴

Да бисмо боље уочили специфичност употребе руске конструкције [Ты] *У*_{2sg} са значењем уопштеног првог лица једнине, узели смо неколико примера из дела руских писаца и упоредили их са по једним српским и хрватским преводом (уколико смо, разуме се, располагали са оба превода).¹⁵

¹⁴ М. Ивић, *op. cit.*, стр. 95.

¹⁵ Све ове примере наводи и *Грамајка руског језика* (в. нап. 1, 2).

- 3.1. [Пелагеја Егоровна] . . . Да, право . . . ничего я ему ска-
зать не смею; разве с кем *поговоришь* с посторонним про
свое горе, *пойлачешь*, душу *ошведешь*, только и всего.

(А. Н. Островский, *Бедносій не йорк*)¹⁶

[Пелагеја Јегоровна] А ни ја, богами, не смем ништа да
му кажем; тек са неким страним *поговорим* о својим брига-
ма, *ошйлачем*, *олакшам* души, то ти је све.

(А. Н. Островски, *Сиройиња није ірех*, прев.
Кирил Тарановски)¹⁷

Радња, изражена у оригиналу другим лицом сингулара, односи
се на самог говорника, Пелагеју Јегоровну. У оваквим реченицама,
према Академијиној *Грамајици руској језика*, „обично се саопштава о
радњи која се често дешавала или се дешава.“¹⁸ Али не само то. Уоп-
штено-лично значење реченица овог типа може да садржи и модалну
боју потенцијала: саопштава се о радњи која се може дешавати. Зато
би, по нашем мишљењу, превод јаче истакао уопштено-лично значење
да је употребљена реч *ако*: . . . тек *ако* са неким страним проговорим.
Преводилац је, у духу српскохрватског језика, употребио личну рече-
ницу са глаголом у првом лицу једине.

- 3.2. *Задумаешся* бивало о чем-нибудь, стоя у двери лавки,
а приказчик вдруг начнет проверять *мои* знания . . .

(М. Горький, *В людях*)¹⁹

Деси се погледад да *се замислим* о нечему, стојећи на вра-
тима дућана, а помоћник одједном почне да проверава моја
знања . . .

(М. Горки, *Међу људим људима*, прев. Бранислава
Бојовић—Ковачевић)²⁰

¹⁶ А. Н. Островский, *Полное собрание сочинений в двенадцати томах*, Москва,
„Искусство“, 1973, т. 1, стр. 332.

¹⁷ А. Н. Островски, *Избранные комедии и драмы*, [књ. I], Београд, Просвета,
1946, стр. 8.

¹⁸ *Грамајица русског језика*, т. 2, ч. 2, стр. 9.

¹⁹ А. М. Горький, *Действо*, *В людях*, *Мои университетские*, Москва, „Москов-
ский рабочий“, 1968, стр. 349.

²⁰ М. Горки, *Дела*, XII, стр. 177.

Понекад *бих се занио* у мисли о чему било, стојећи поред дућанских врата, а помоћник би одједном почео провјеравати моје знање . . .

(М. Горки, *Међу људима*, прев. Марко Видојковић)²¹

Учесталост радње изражена је у изворнику речцом *бывало*, а у преводима — другим граматичко-лексичким средствима (*понекад бих се занио*; *геси се њодекада* да се замислим). Присвојна заменица првога лица (*мои знания*) подвлачи да је реч о радњи коју је вршио сам говорник. У оба српскохрватска превода реченице су у првом лицу јединине.

3.3. [Нина] Жила я радостно, по-детски — *ѝроснешься* утром и *зайоешь*; любила вас, мечтала о славе, а теперь?

(А. П. Чехов, *Чайка*)²²

[Нина] Живела сам срећно, као дете . . . чим се *ѝробудим* ујутру, *ѝвам*; волела сам вас, сањала о слави, а сада?

(А. П. Чехов, *Гaleb*, прев. Кирил Тарановски)²³

[Нина] Живјела сам сретно, као дијете — чим се *ѝробудим* ујутро, *ѝјвам*; вољела сам вас, сањала о слави, а сада?

(А. П. Чехов, *Гaleb*, прев. К. Тарановски, ред. Б. Шкритек)²⁴

И у овом примеру претходна и наредна реченица су са адекватним обележјем граматичког субјекта (*я жила, любила, мечтала . . .*). У преводу је било нужно и у реченици са уопштено-личним значењем употребити конгруентни облик предиката.

3.4. [Барыня] Вечно тебя *ждешь!*

[Бетси] Напротив, я вас жду.

(Л. Н. Толстой, *Плоды ѝросвещения*)²⁵

[Госѝођа] Вечно те *морам чекаѝи*.

[Бетси] Напротив, ја вас чекам.

²¹ М. Горки, *Дјеѝињѝѝво*, *Међу људима*, Загреб, Просвјета, 1967, стр. 379.

²² А. П. Чехов, *Собрание сочинений в восьми ѝомах*, Москва, „Правда“, 1970, т. 7, стр. 193.

²³ А. П. Чехов, *Сабрана дела*, Београд, Рад, 1974, књ. X, стр. 245.

²⁴ А. П. Чехов, *Сабрана дјела*, књ. IX, Загреб, Зора, 1960, стр. 279.

²⁵ Л. Н. Толстой, *Собрание сочинений в двадцати ѝомах*, Москва, Государственное издательство художественной литературы, т. 11, стр. 151.

(Л. Н. Толстој, *Плодови ѝросвєѣѣ*, прев. Душанка Перовић)²⁶

[Госпођа] Увијек човјек чека на њебе.

[Бести] Баш обратно, ја вас чекам.

(Л. Н. Толстој, *Плодови ѝросвєѣѣ*, прев. Владимир Бабић)²⁷

Пример је из два разлога значајан.

Прво. Реченица са уопштено-личним значењем различито је преведена. Док је српски преводилац употребио личну реченицу са граматички адекватним обележјем лица (глагол је у првом лицу једнине), а уопштеност изразио глаголом са посебном модалном бојом (*морайи*), хрватски преводилац је узео личну реченицу са субјектом *човјек* и глаголом у трећем лицу једнине.

Друго. Пример нам показује у којим случајевима се у српско-хрватском не може употребити реченица са глаголом у другом лицу једнине за означавање уопштено-личног значења.

Грамматички није могућа у српскохрватском реченица са глаголом у другом лицу једнине за означавање уопштеог првог лица ако је директни или индиректни објекат глагола лична заменица (стварно) другога лица: **Вечно њебе чекаш*. Или: Ако је објектни атрибут посесивна заменица другога лица у адекватној употреби: **Вечно чекаш њвој долазак*. Доказ: Ако би се у горњим (не)реченицама заменио објекат глагола или посесивна заменица (уместо другога лица, употребимо треће лице, одређено или неодређено, или ако је објекат сам говорник) добили бисмо граматички могуће реченице:

¹⁰ Вечно *некоја* чекаш. Вечно чекаш *нечији* долазак. (Ако је у објекту заменица неодређеног трећег лица)

²⁰ Вечно *ја* (*је, их*) чекаш. Вечно чекаш *његов* (*њен, њихов*) долазак. (Ако је у објекту заменица одређеног трећег лица; из могућег контекста видело би се о коме је реч)

²⁶ Л. Н. Толстој, *Сабрана дела*, књ. XI, Београд, Просвета—Рад, 1975, стр. 172.

²⁷ Л. Н. Толстој, *Изабрана дјела*, књ. IX, Загреб, Матица хрватска, 1974, 6. изд., стр. 310.

3⁰ Вечно *себе* чекаш. Вечно чекаш *свој* долазак. (Ако се објекат радње односи на самог говорника; оваква реализација била би могућа, на пример, у песничком језику).

3.5. Я помню вас хорошо; у вас уже тогда было такое лицо, которого *не забываешь* . . .

(И. С. Тургенев, *Дворянское гнездо*)²⁸

Да, ја вас се добро сећам; ви сте већ тада имали такво лице које *се не заборавља*.

(И. С. Тургењев, *Племећко гнездо*, прев. Милош С. Московљевић)²⁹

Добро вас се сећам; ви сте већ онда имали лице које *се не заборавља* . . .

(И. С. Тургењев, *Племећко гнездо*, прев. Иван Кушан)³⁰

У оба превода употребљена је реченица са „рефлексивном“ морфемом *се*. Иако се радња изражена глаголом у другом лицу јединице односи на говорника, она је до те мере уопштена да се може односити на било кога који се нашао или се могао наћи у истој ситуацији. И у овом примеру уопштено-лично значење има модалну боју потенцијала. Али док је у претходном примеру (*вечно тебе ждеш*) могућност ограничена у погледу субјекта (односи се само на време), овде могућност обухвата и време и субјекат.

3.6. [Катерина] Знаеш, мне иногда кажется, что я птица. Когда *сидишь* на горе, так *тебя* и тянет лететь. Вот так бы разбежалась, подняла руки и полетела. Попробовать нечто теперь? (*Хочешь бегай*.)

(А. Н. Островский, *Гроза*)³¹

[Катарина] Знаш ли, понекад ми се чини да сам птица. Кад *сидиш* на брегу, просто *те* вуче да *полећеш*. Само да се *зајрчиш*, да *дигнеш* руке и да *полећеш*. Да покушам сада?

(А. Н. Островски, *Олуја*, прев. Кирил Тарановски)³²

²⁸ И. С. Тургенев, *Собрание сочинений в шести томах*, т. 2, стр. 22.

²⁹ И. С. Тургењев, *Избрана дела у десет књига*, књ. VIII, Нови Сад, Матица српска, 1973, стр. 217.

³⁰ И. С. Тургењев, *Избрана дјела*, књ. II, Загреб, Матица хрватска, 1963, стр. 24.

³¹ А. Н. Островский, *Полное собрание сочинений в двенадцати томах*, Москва, „Искусство“, 1974, т. 2, стр. 221.

³² А. Н. Островски, *Избране комедије и драме*, (I), стр. 77.

Преводилац је руску реченицу са уопштено-личним значењем израженим глаголом у другом лицу једине превео истом граматичком конструкцијом. Чини нам се да је преводилац овде прекорачио језичке могућности конструкције у језику превода. Радња је у изворнику индивидуализована и односи се на самог говорника и то само на њега. Претходна реченица (. . . *что я ийица*) и радња коју јунакиња хоће да изврши после ових речи (*хочет бежайи*) недвосмислено говоре да је и у „неодређено-личној реченици“ стварни субјекат сам говорник. У преводу је нарушен и синтаксички паралелизам (с једне стране: *сйојши, йолейиши, зайрчиши, гйиши, йолейиши*, с друге: Да *йокушам* сада?).

3.7. *Всйанешь*, бивало, поутру, и словно с горы на салазках *йокайишья* . . . *Смоиришиь*, уж и примчался к концу; вот уж и вечер; вот уж заспанный слуга и натягивает на *шеба* сюртук — *огенешья* и *йоилешешья* к приятелю и давай трубочку курить, пить жидкий чай стаканами да толковать о немецкой философии, любви, вечном солнце духа и прочих отдаленных предметах.

(И. С. Тургенев, *Гамлей Шчйровскою узда*)³³

Усйанеш, тако, ујутру, па као да *склизнеш* на саоницама низ брдо . . . *Поиледаш*, а већ *си дојурио* до краја; ево, већ дремљиви слуга навлачи на *шебе* реденгот — *обучеш се* и *огеиаш* до пријатеља, па дај пуши лулу, пиј слаб чај, по неколико чаша, и расправљај о немачкој филозофији, љубави, вечном сунцу духа и другим удаљеним предметима.

(И. С. Тургенев, *Хамлей Шчйровској среза*, прев. Милош С. Московљевић)³⁴

Усйанеш тако ујутро и као да *се оишнеш* с брда на саоницама . . . *Поиледаш*, а већ *си сийио* до краја; и вечер је већ ту; већ *иши* поспани слуга навлачи сјуртук — *обучеш се* и *одеи* полако, па запалите лулу, пијете све на чаше слаби чај и распредате о њемачкој филозофији, о љубави, о вјечном сунцу духа и о другим, од живота удаљеним темама.

(И. С. Тургенев, *Хамлей Шчйровској кошара*, прев. Владимир Бабић)³⁵

³³ И. С. Тургенев, *Собрание сочинений в шести томах*, т. 1, стр. 266.

³⁴ И. С. Тургенев, *Избрана дела у десет књига*, I, стр. 388.

³⁵ И. С. Тургенев, *Избрана дјела*, књ. I, стр. 252.

Овде јунак (спахија) приповеда о свом животу. Друго лице једнине у живом приповедању употребљено је да означи радње које су се понављале а које је вршио сам говорник, а не за означавање уопштеног агенса који може да репрезентује свако лице. Зато, по нашем мишљењу, и овде је било боље у преводу употребити глаголе у првом лицу једнине (јер се глаголске радње односе заиста само на говорника), а посебним лексичким и граматичким средствима означити да су се радње више пута дешавале и изразити њихову модалну боју. И наставак приповедања, који је у првом лицу, потврђује наше гледиште: „Но и тут встречал я оригинальных, самобытных людей . . .“

Превод В. Бабића интересантан је и из једног посебног разлога. Док се у првом његовом делу, који говори само о говорнику, налазе глаголи у облику другога лица једнине (*устанеш, оћиснеш се, ђоїледаш, сїїїао си, обучеш се, одеш*), у другом делу су глаголи у облику другога лица множине (*зайалїше, ѿїјеше, расїрегаїше*), јер означавају радње које говорник није вршио сам него у друштву са другим спахијама. То говори да се категорија броја у српскохрватским реченицама са уопштено-личним значењем релативно добро чува. Видели смо у другом поглављу да се категорија броја чува и у реченицама у којима је уопштено-лично прво лице.

4

Закључак

4.1. Тзв. „неодређено-личне реченице“ у руском језику, како смо показали у анализи, по својој граматичкој природи нису једночлане (бесубјектне) реченице, нити су посебан граматички тип реченица у погледу граматичког лица. Други типови реченица (личне, безличне, неодређено-личне, инфинитивне) могу изражавати уопштено лице. Ипак, у руском језику, за разлику од српскохрватског, реченице са глаголом у другом лицу једнине граматизирају се и добијају елементе стандардног средства за изражавања уопштеног агенса.

4.2. Ширину значења и продуктивност употребе реченица типа (*Ты*) *V*_{2sg} са уопштено-личним значењем показују руски преводи наших књижевних дела. Преводилац различите српскохрватске конструкције са значењем уопштеног агенса преводи наведеним типом реченица.

4.3. Преводи са руског језика на српскохрватски показују да наведени тип руских реченица у српскохрватском граматички није могућ

ако је у објекту лична или посесивна заменица стварно другога лица. Руске реченице са уопштено-личним значењем структурне схеме (Ты) Vf_{2sg} , у зависности од степена и природе уопштавања лица, треба преводити различитим српскохрватским конструкцијама.

Радмило Маројевић

Резюме

Радмило Мароевич

ПРЕДЛОЖЕНИЯ С ОБОБЩЕННО-ЛИЧНЫМ ЗНАЧЕНИЕМ В РУССКОМ ЯЗЫКЕ В СОПОСТАВЛЕНИИ С СЕРБСКОХОРВАТСКИМ

1. „Обобщенно-личные предложения” по своей грамматической природе на являются односоставными (бесподлежащими) предложениями и не представляют собой особый грамматический тип предложений по отношению к грамматическому лицу. Другие типы предложений (личные, безличные, неопределенно-личные, инфинитивные) могут выражать обобщенное лицо. Все-таки, в русском языке, в отличие от сербскохорватского, предложения с глаголом в форме 2-го лица единственного числа грамматизируются и становятся стандартным средством для выражения обобщенного лица.

2. Широкий круг значений и распространенность употребления предложений типа [Ты] Vf_{2sg} с обобщенно-личным значением показывают русские переводы сербскохорватских литературных произведений. Переводчик этим типом предложений переводит различные сербскохорватские конструкции с обобщенным лицом.

3. Переводы с русского на сербскохорватский язык показывают, что приведенный тип русских предложений в сербскохорватском не возможен, если дополнение д нем выражено личным или притяжательным местоимением действительно 2-го лица. Русские предложения с обобщенно-личным значением структурной схемы [Ты] Vf_{2sg} , в зависимости от степени и природы обобщения лица, следует переводить различными сербскохорватскими конструкциями.